

La reinvenció de **La Cartuja**

The re-invention of La Cartuja

Seven reflections for the future Set reflexions de futur

Ricard Pie

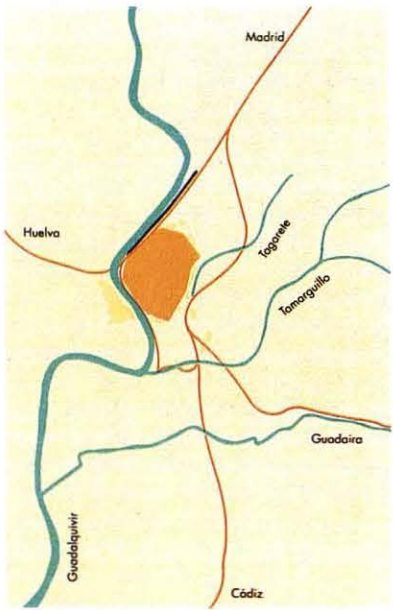
I. The ephemeral nature of universal exhibitions has always been something consubstantial to their organization. For the London Exhibition of 1851, considered to be the first of international scope, Joseph Paxton was commissioned to design the Crystal Palace after Parliament had rejected the project presented by the Building Committee, a heavy building, unsensitive towards the greenery and difficult to dismantle. Universal Exhibitions came into being as large display windows in which periodically exhibit technological advances. Until the end of the XIX century, while their dimensions were contained¹, universal exhibitions were set up inside cities in existing parks and open spaces. After the Chicago Columbus Exhibition (1893), the first of truly large dimensions (278 hectares), there had to be found new venues for them. In 1888, the Barcelona Exhibition served as a definitive stimulus for the Parc de la Ciutadella, and the Columbus Exhibition acted as a pretext for ordering the shore front of Lake Michigan and building Jackson Park. The implantation model remained the same, since the exhibitions continued to be temporary. While the first exhibitions occupied an existing park, more recent ones have had to invent it.

Today, the shrinking world, which has become a “universal village” in which information exchange is almost instantaneous, has rendered technological shows almost meaningless, while other complementary aspects such as amusements, cultural exhibitions and tourism, have assumed a more prominent role. The Brussels Expo of 1958 was surely the last attempt to transmit a universal message: namely that atomic energy could also be used for peaceful purposes. Furthermore, the severe economic recession suffered by some of the organizing cities forced a reconsideration of the suitability of these events and a closer examination of their costs and benefits.

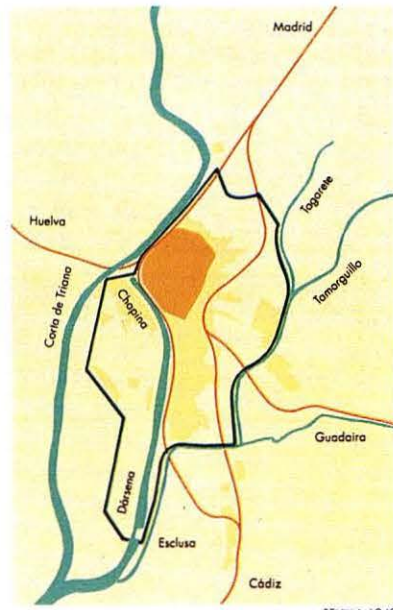
I. El caràcter efímer de les exposicions universals ha estat quelcom cosubstantial les seves celebracions. A l'Exposició de Londres de 1851, considerada com la primera de caràcter internacional, es va encarregar el Palau de Cristall a Joseph Paxton, després que el Parlament rebutgés el projecte presentat pel Comitè de Construcció, un edifici feixuc, poc respectuós amb la vegetació de Hyde Park i difícilment desmuntable. Les exposicions universals van néixer per ser uns grans aparadors on es pogués exhibir els avanços tecnològics de forma periòdica. Fins a finals del segle XIX, mentre van tenir una dimensió continguda¹, es van instal·lar a l'interior de les ciutats, en els parcs i els espais lliures existents.

A partir de l'Exposició Colombina de Xicago de 1893, la primera de grans dimensions (278 Ha), van haver-se de trobar nous territoris per aquestes celebracions. El 1888, l'Exposició de Barcelona, va servir per a donar una empenta definitiva al Parc de la Ciutadella, i l'Exposició Colombina va servir per a ordenar el front del llac Michigan i construir el Jackson Park. El model d'implantació, però, era el mateix d'abans, ja que la instal·lació continuava essent efímera.

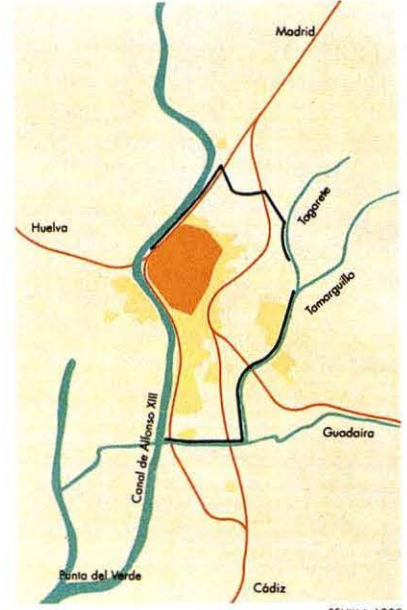
Es podria dir que, mentre les primeres exposicions ocupaven un parc existent, les més modernes se'l van haver d'inventar. El canvi en el paper que juguen les exposicions dins la ciutat es produeix a mitjans d'aquest segle. L'empetitiment del món convertit en una “vila universal” on l'intercanvi de notícies és quasi instantani, ha deixat sense sentit la mostra tecnològica donant protagonisme a d'altres aspectes que fins ara eren complementaris: la festa lúdica, les exhibicions culturals, el turisme, etc. L'EXPO'58 de Brussel·les va ser la darrera que va provar de transmetre un missatge universal: que l'energia atòmica —que feia poc havia colpit la consciència mundial al final de la Segona Guerra Mundial— també podia servir per a la pau. La greu crisi econòmica que van patir algunes de les seues posteriors va obligar a replantejar la seva oportunitat i avaluar més acuradament els beneficis i costos que podien comportar.

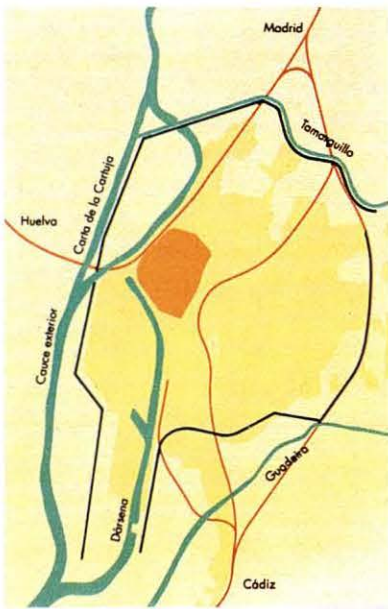
SEVILLA 1900

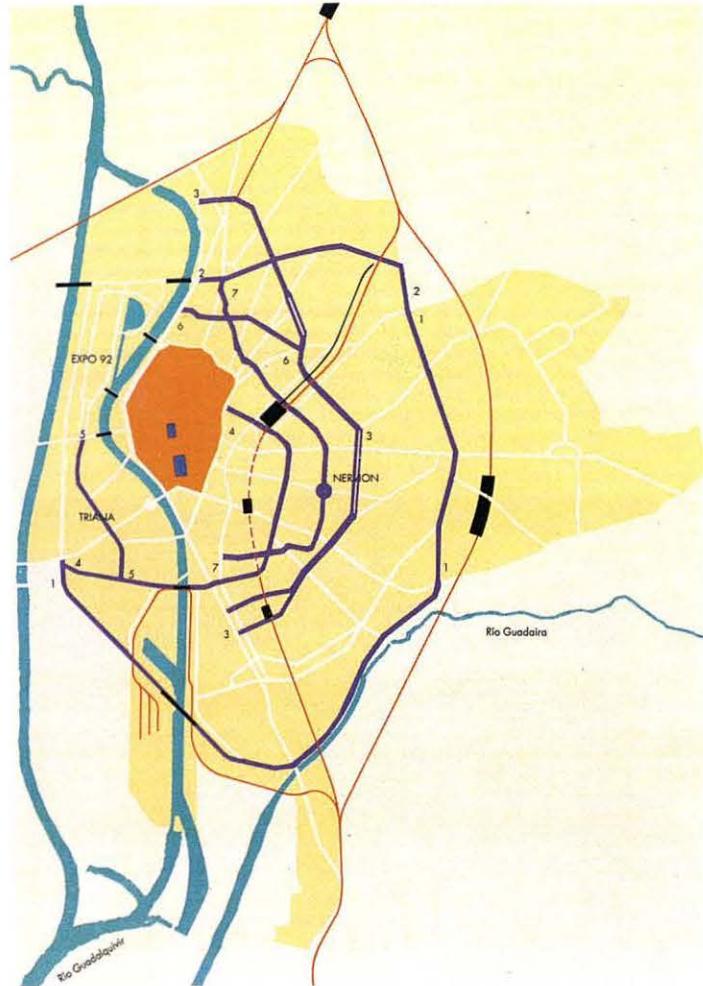
SEVILLA 1949

SEVILLA 1930

SEVILLA 1962

- RECINTO AMURALLADO
- CASCO URBANO EXTRAMUROS
- RED FERROVIARIA
- MUROS DE DEFENSA
- RIO GUADALQUIVIR
- OTROS CURSOS DE AGUA

Noves rondes, viaductes i estacions. Evolució urbana i obres hidràuliques (1900, 1930, 1949, 1962).
New ringroads, bridges and railway stations. Urban development and hydraulic works (1900, 1930, 1949, 1962).

II. For the above reasons, the Seville expo could not be merely an end in itself, but rather go beyond its own celebration. The awareness of this fact grew in a syncopated and contradictory way. Rarely have so many doubts about the position, dimensions, communications and goals of an event been dispelled with such public will to carry a project forward.

One of the articles that had most impact during the initial planning stage of the EXPO was written by Eduardo Leira, architect and consultant to the Revision of the General Plan of Seville, entitled: "EXPO Sevilla 92: Ande o no ande... caballo grande".²

Although revision of the Masterplan of Seville began after having decided to organize the Exhibition, this was one of the few documents that examined what the EXPO implied and the only one to present an alternative. It formulated a nuclear organization, similar to the one planned in Paris: an exhibition centred on the river, in a series of precincts linked together by the water, which was not only rejected but even led to the replacement of the Masterplan team, because their proposals did not coincide with official theses.³

In the above-mentioned article and a more recent one⁴, the discussion centred on the EXPO's lack of specific content, since its only aim seemed to be to a demonstration of the country's ability to organize a large-scale event.

Until 1985, the EXPO was devised with such autonomy that it presaged an irrevocable divorce between city and exhibition. The issue which most concerned the author of the article was that of scale, of the proportion between the event being organized and the city which was going to accommodate it. Once Seville had been chosen, because she had been the economic capital of the country after the Discovery, the question was whether she had the capacity to accommodate it or whether a new setting had to be designed in which both could come to an understanding and collaborate together.

A universal exhibition is an event for large masses that needs to be placed in a highly potent metropolitan setting. The previous exhibitions in Osaka, Montreal and Brussels were sited in the midst of urban agglomerations with over 40 million inhabitants. Metropolitan Seville, Andalusia and the surroundings under two hours away from the EXPO came nowhere near this figure and led to doubts concerning not only the disproportionate size of the exhibition but also the very success of the event. If the Seville project was compared to the other two recent initiatives (Chicago and Paris), finally withdrawn in the face of the difficulty of justifying, both politically and socially, the investment to be made, for the EXPO it was proposed to build one and a half times as much as for

II. L'organització de l'EXPO de Sevilla no podia, per aquestes raons, acabar-se en sí mateixa, sinó que havia de transcendir a la seva pròpia celebració. La presa de consciència sobre aquest fet va ser sincopada i contradictòria. Poques vegades tants dubtes sobre la posició, grandària, comunicacions i objectius d'un esdeveniment s'han cobert amb tanta voluntat pública d'empènyer un projecte i estimular una forta inversió.

Un dels articles que va tenir més transcendència en les anys que s'estava iniciant l'execució de l'EXPO fou un de l'Eduardo Leira, arquitecte i consultor de la Revisió del Pla General de Sevilla, titulat "EXPO Sevilla 92: Ande o no ande... caballo grande".² Encara que la Revisió del Pla General de Sevilla es va iniciar posteriorment a la decisió d'organitzar l'Exposició en aquesta ciutat, aquest va ser un dels pocs documents que es va plantejar què suposava l'EXPO i l'únic que va presentar una alternativa. La proposta del Pla formulava una organització nuclear que tenia quelcom de semblant amb el que havia plantejat París; una exposició entron del riu, en una sèrie de recintes encadenats per l'aigua, que no va prosperar i que fins i tot va portar al canvi d'equip redactor del Pla General perquè les seves propostes no s'ajustaven a les tesis oficials.³ En aquell articles i en un de més recent⁴, la discussió es centrava en la manca de contingut específic de l'EXPO, l'únic objectiu de la qual semblava ser demostrar la capacitat del país per organitzar un gran esdeveniment.

Fins aleshores, al 1985, l'EXPO es formulava amb una autonomia que pressagiava un divorci irresoluble entre ciutat i exposició. El tema que més preocupava aquell articulista era el problema de l'escala, de la proporcionalitat entre l'esdeveniment que s'organitzava i la ciutat que l'havia d'albergar.

Un cop triada Sevilla com a seu de l'EXPO, perquè havia estat la capital econòmica del país després del Descobriment, la qüestió era plantejar-se si aquesta tenia capacitat per a acollir-la o si havia de dissenyar-se un escenari en el que una i altra poguessin entendre's i col·laborar.

Una exposició universal és un esdeveniment per a grans masses que necessita estar situada en un entorn metropolità molt potent. Les darreres exposicions d'Osaka, Montreal o Brussel·les estaven situades al mig d'unes aglomeracions urbanes que superaven els 40 milions d'habitants. La Sevilla metropolitana, Andalusia i, en general, tot l'entorn a menys de dues hores de l'expo quedava molt lluny d'aquesta xifra i feien dubtar, no només de la desproporció de la proposta respecte de la ciutat sinó a més, del seu èxit.

Si es comparava el projecte de Sevilla amb les altres dues iniciatives recents (Xicago i París), que finalment s'havien retirat davant la dificultat de justificar políticament i social la inversió a fer, l'EXPO es proposava de cosnruïr una vegada i mitja més del que es preveia a Xicago, que pensava ocupar un recinte sensiblement igual, quan en aquesta celebració s'hi

Chicago on a site much the same size, when Chicago anticipated twice the number of visitors expected for Seville. As the title of the article indicated, the only thing that seemed to concern the developers were, record-breaking figures, that contemplated neither the effects the event might have on the city nor the efforts to be made.

The EXPO was a success. All the estimates concerning the number of exhibitors and visitors fell short of the mark and both the city and the region have been the object of major public investment⁵. Given this fact, it is perfectly possible to justify the disappearance of La Cartuja since it has fulfilled its mission: that of equipping the city and making her known worldwide.

What is clear in any case, as Eduardo Leira says in the journal *Casabella*, is that "really one cannot pinpoint either the moment or the concrete decision, between 1985 and 1986, which made it possible for the undertaking to put on a Universal Exhibition in a city unsuitable as a venue to become the far more ambitious and unique determination to build a venue for the Exhibition and, at the same time, build the Exhibition."

In all this there may have been, as Damián Quero says⁶, a prepotent and "giganticist" enlightened despotism whose generosity went so far beyond bounds as to be interpreted as disdain for the city's very capacity to assume the historical challenge of the EXPO. Be that as it may, the preoccupation of these authors, far from fading away with the closing of the exhibition, has now reappeared.

The problems involved in fitting the island and the city together do not end here, in the scale of each piece, but extend to the change of model involved in their integration. Seville is not a river city in the sense of the vast majority of Central European cities, in which the river is an articulating axis serving as the frontier between two parts joined and separated by a series of bridges, but rather an asymmetrical city situated on one side, in front of the river and the great flood plain that stretches before her. The creation of the Corta de Triana in 1949 and of La Cartuja in 1982 has placed two islands, two *polders* that demand special treatment.

Re-use of the EXPO poses problems of different kinds which might be perfectly exemplified by the simile coined by Dani Freixas, who compares the precinct with what remains in a tray of sweets after a party and whether this can be used again: is the tray too big and suitable only for parties or can it be used for everyday meals?; can it be left on the table or would it be better put away?; will the sweets last or would it be better to replace them with others that do not spoil?; can it be used as it is or would it be better to line it with something new?

III. Dimensions, articulation, use and order are some of

esperaven el doble de visites que a Sevilla.

Tal com deia el títol de l'article, en aquell moment, l'únic que semblava preocupar els promotors eren les grans xifres, unes xifres rècord, que no contemplaven els efectes que podien tenir sobre la ciutat, ni l'esforç que suposaven.

L'EXPO ha estat un èxit, s'han superat totes les previsions pel que fa a nombre d'expositors i visites, i la ciutat i la Regió han rebut importants inversions públiques⁵. Davant d'aquest balanç es podria defensar perfectament que desapareixés La Cartuja, perquè ja ha complert la seva funció: equipar la ciutat i donar-la a conèixer a nivell internacional.

En qualsevol cas, el que es constata, tal com diu Eduard Leira a la revista *Casabella*: "realment no es pot precisar ni el moment, ni la decisió concreta que ho va fer possible, entre el 1985 i el 1986, l'escomesa per a realitzar una Exposició Universal en una ciutat sense atributs per ser seu es transmutà en la decisió més ambiciosa i única de construir una seu per una Exposició i al mateix temps construir l'Exposició." Potser hi ha hagut en tot això, tal com diu en Damián Quero⁶, un despotisme il·lustrat prepotent i gegantista, que s'ha excedit en la seva generositat, fins l'extrem de poder ser interpretat com un menyspreu cap a la pròpia capacitat de la ciutat per assumir el repte històric de l'EXPO.

En qualsevol cas, la preocupació d'aquests autors pel despropòsit que suposava un projecte excessiu no s'ha tancat amb la cloenda de l'EXPO, sinó que ara, quan s'ha acabat, reapareix amb totes les seves conseqüències.

Els problemes d'encaix de l'illa i la ciutat no acaben aquí, en les escales de cada peça, sinó també en el canvi de model que suposa la seva integració.

Sevilla no és una ciutat fluvial com la gran majoria de ciutats centreeuropees, en les que el riu és un eix que articula i serveix de frontissa entre dues parts que s'uneixen i separen a través d'un entrelligat de ponts.

Sevilla és una ciutat asimètrica, situada en un costat, davant del riu Guadalquivir i de l'"hoyo", la gran plana inundable que s'estén al seu davant.

L'obertura de la Corta de Triana el 1949 i de la Cartuja el 1982 ha situat davant la ciutat històrica dues illes, dos *polders*, unes porcions de terra arrabassades a l'aigua que reclamen un tracte especial.

La reutilització de l'EXPO planteja problemes de diversa naturalesa, que es podrien exemplificar perfectament amb el simil que Dani Freixas ha fet del recinte, comparant-lo amb el que queda d'una safata de dolços després d'una festa—en el cas en que es vulgui tornar a aprofitar-la—; problemes com si aquesta no és massa gran i solament serveix per les festes i no per als àpats diaris; si pot quedar-se sobre la taula o no seria millor guardar-la; si els dolços aguantaran o caldrà canviar-los per uns altres que no es facin malbé; si serveix tal com ha quedat o si és necessari de posar-ne de nous,...

the concerns we find in most of the replies given by the different professionals invited to the Consultation organized by *Quaderns d'Arquitectura i Urbanisme*, published by the CO.A.C., concerning the future of La Cartuja. Before commenting on them, it is worth stopping to examine the notes written by José Antonio Fernández Ordóñez and Hans Kollhoff, since they represent a claim for the urban tradition which the large exhibitions have left as a legacy. The first supports the transformation of the island into a park, while the second proposes cutting the mooring ropes, lifting the bridges of the great ocean-liner which is the EXPO and allowing it to founder before the city, so that its gradual decay would become the commemorative monument of what was the last great universal exhibition.

Both of these reflections denote strong reluctance to modifying the morphological profile of the city; in the former case fruit of the desire to provide Seville with facilities and in the latter the result of the idea that in the future cities themselves will be universal exhibitions, hence the EXPO will be remembered as the end of this past. It is possible that behind these postures lies the same doubts expressed by Ábalos-Herreros or, in other terms, by Foreign Office Architects, concerning Seville's capacity to absorb the precinct. In very different terms and with highly diverse formal results, both teams pinpoint the need to recolonize the island on the basis of new focal points, the former through the implantation of small fragments of city and the latter by establishing three *ex novo* "attractors".

In the first case, doubts about the city's capacity to conquer the island and the need to absorb it by parts is added mistrust of the power of new tertiary uses to direct the operation even though, thanks to the major investments, they believe that the island is predestined to become city. On the other hand, the Foreign Office Architects believe that only a strong investment in ideas, ambitions and dreams will make the operation a success. Deep down they believe more in ideas than in the force of the architectures they propose. Conde-Goller formulate this more explicitly: given the difficulties of the EXPO architecture to communicate, they believe that rather than objectual, the new impulse should be of activities and strategies. The other teams trust that the remodelling of the island will be able to resolve present-day problems and make La Cartuja part of the city. In this context, A. Wall and S. Nigra Snyder propose opening the urban structure of Seville, as a fan to be stretched until it touches the two ends, La Cartuja remaining in the middle. To achieve this they consider it necessary to build on the other side of the Corta and propose the construction of a

III. Grandària, articulació, ús i ordre seran preocupacions que trobem en la majoria de els respostes que han donat els diferents convidats a la Consulta que ha organitzat *Quaderns d'Arquitectura: Urbanisme*, publicació del CO.A.C., sobre el futur de La Cartuja. Abans de passar a comentar-les val la pena de parar atenció a les notes redactades per José Antonio Fernández Ordóñez i Hans Kollhoff perquè representen una reivindicació de la tradició urbanística del que les grans exposicions van deixar com herència.

El primer reclama la transformació de l'illa com un parc i el segon proposa de tallar les amarres i aixecar els ponts del transatlàntic que és l'EXPO, per tal que embarranqui davant la ciutat, de manera que el seu enrunament es converteixi en el monument commemoratiu, en la mostra arqueològica del que va ser la darrera gran exposició universal.

En aquestes dues reflexions hi ha una forta recansa a l'hora de modificar el perfil morfològic de la ciutat; en un cas fruit d'una actitud reivindicativa per equipar Sevilla i en el segon resultat de la idea de qu en el futur les ciutats seran els úniques exposicions universals, i d'aquí que l'Expo solament es pugui recordar com el final d'aquest passat.

És possible que darrera d'aquestes postures hi hagi la mateixa desconfiança que manifesten Iñaki Ábalos i Juan Herreros o, en un altres sentit, la del Foreign Office Architects sobre la capacitat de Sevilla per empassar-se el recinte. Amb termes molt diferents i amb resultats formals molt diversos, ambdós equips plantejen la necessitat de recolonitzar l'illa a partir de nous punts focals. Els primers a partir d'implantar petits fragments de ciutat i els segons establint tres punts d'atracció *ex-novo*.

En els primers, a la desconfiança sobre la capacitat de la ciutat per conquerir l'illa i la necessitat d'assumir-la per parts, s'hi suma la desconfiança en els poders dels nous usos terciaris per dirigir l'operació, encara que, gràcies a les fortes inversions que es van fer per l'EXPO, creguin que l'illa està predestinada a ser ciutat. Els Foreign Office Architects, per contra, entenen que solament una forta inversió en idees, ambicions i somnis pot fer reeixir l'operació. En el fons creuen més en les idees que en la força de les architectures que ells mateixos proposen. Yago Conde i Bea Goller formulen això més explícitament; davant de les dificultats que ha tingut l'arquitectura de l'Expo per comunicar creuen que el nou impuls no ha de ser objectiu sinó d'activitats i estratègies.

La resta d'equips confien en que la remodelació de l'illa podrà resoldre els problemes actuals i fer que aquesta esdevingui una part de la ciutat. En aquesta línia, Alexander Wall i Susan Nigra Snyder proposen d'obrir l'estructura urbana de Sevilla com si fos un banc al qual es força fins que els dos extrems es toquen, de manera que La Cartuja quedi al mig. És per això que creuen que cal sobrepassar La Corta i urbanitzar l'altra banda. Físicament proposen de construir un nou pont, entre la

new bridge, between La Cartuja Catwalk and the Barqueta Bridge, which would make it possible to open a thoroughfare which would group the most important activities together and serve as a bridgehead as the starting point for the development of the other bank of the river.

The teams who have concentrated on the precinct itself have proposed different strategies: Bosshard-Luchsinger have carried out an exercise of superimposition of architectures to create new territorial conditions, while Hofstätter-Pauzenberger and Baechtold-Liebermann-Daniel propose integrating the precinct by establishing new relationships on a neighbourhood and a general scale. The former consider that what is needed is to concentrate on the San Jerónimo meander and remodel its two sides, the façade of the old centre and the EXPO and fill the void between Triana and the island integrating the latter into the city through a communion with the surrounding neighbourhoods. By contrast, the latter believe that the EXPO should be articulated into a ringroad encircling the whole city and of which the island would simply be another element. For this reason they look not towards the centre but rather hang from the thoroughfare that passes through the Corta, as part of this ringroad.

IV. In any case, the proposals of this group of architects illustrate the nature of the problems which the CARTUJA'93 operation must face. The re-invention of La Cartuja is an effort to transform a temporary facility into a permanent one. Seville is now a city with a very potent infrastructure and great opportunities which must be treated carefully, taking note of several of the suggestions made in this consultation.

CARTUJA'93 cannot be an exercise of exclusive capturing of activities reactivating for the EXPO precinct, but rather a city extension project, which by its size and quality will definitively change the structure of the whole.

In short, this project cannot be a recycling operation of the few pieces remaining, but a global reflection through which to solve the problems left along the way.

1. The dimensions of the first universal exhibitions were: London 1851, 10 ha., 1862, 13 ha., Paris 1855, 13 ha., 1867, 50 ha., 1878, 70 ha. and 1889, 90 ha.
2. Article published in the journal *Geometría*, no. 3.
3. The explanations of these proposals are published in the catalogue for the exhibition *Grandes Proyectos Urbanos*, organised by the MOPU (Ministerio de Obras Públicas y Urbanismo) in 1985.
4. LEIRA, Eduardo and QUERO, Damián: "Operazione Siviglia: primo bilancio". *Casabella*, no. 593.
5. The total number of exhibitors was 94: 52 nationals, 17 from autonomous communities, 8 groups, 5 international organisms and 6 large firms. The number of visitors was ten million over the anticipated figure. The most important public works were: the Granada highway, the high-speed train station, six bridges and three ringroads. Moreover, the railway network was modified: the line going underground in the centre of the city and a new central station built.
6. Op. cit., p. 4.

"Pasarela de la Cartuja" i el pont de La Barqueta, que permeti d'obrir una via que agrupi les activitats més importants i serveixi de cap de pont per iniciar les activitats de l'altra banda del riu.

Els equips que s'han centrat en el recinte, han plantejat estratègies diferents: Max Bosshard i Christoph Luchsinger han fet un exercici de superposició d'arquitectures per crear noves condicions territorials; mentre Michael Hofstätter i Wolfgang Pauzenberger per un costat i Thierry Baechtold, Claudia Liebermann i Albert Daniel per l'altre, han proposat d'integrar el recinte establint noves relacions a escala veïnal i a escala general respectivament. Pels primers, el que cal fer és abocar-se sobre el meandre de San Jerónimo i remodelar-ne les dues cares, la façana i el casc antic i l'EXPO i omplir el buit entre Triana i aquesta per integrar definitivament l'illa a la ciutat a través d'una comunió amb els barris de l'entorn. Pels segons, per contra, cal articular l'EXPO en un cinturó equipat que envolta tota la ciutat, del qual l'illa serà una peça més, i per això no miren al centre sinó que es pengen de la via que passa per la Corta, que forma part d'aquest cinturó.

En qualsevol cas, les propostes que formulen aquest conjunt d'arquitectes, repentitzades en un mes, il·lustren sobre la naturalesa dels problemes a què s'haurà d'enfrontar en un futur l'operació CARTUJA'93.

IV. La reinvençió de La Cartuja és un esforç per transformar en permanent una instal·lació efímera, que no pot ser feta amb les urgències de l'EXPO. Sevilla és ara una ciutat amb una infraestructura molt potent i un gran espai d'oportunitat, la qual cal tractar amb molta cura, prenent nota dels diversos suggeriments que aporta aquesta consulta. CARTUJA'93 no pot ser un exercici d'exclusiva captació d'activitats per tornar a posar en marxa el recinte de l'EXPO, sinó que ha de ser un projecte d'ampliació de la ciutat, que per la seva qualitat i grandària canviarà definitivament l'estructura de tot el conjunt. En poques paraules, aquest projecte no pot ser una operació de reciclatge de les peces que ha deixat la celebració de l'EXPO, sinó una reflexió global que resolgui els problemes que es van quedar a mig camí.

1. Les dimensions de les primeres exposicions universals van ser: Londres 1851, 10 Ha, 1862 13 Ha; Paris 1855, 13 Ha, 1867, 50 Ha, 1878, 70 Ha i 1889, 90 Ha.
2. Article publicat a la revista *Geometría*, núm. 3.
3. L'explicació d'aquestes propostes l'ha publicada el MOPU en el catàleg exposició "Grandes Proyectos Urbanos" organitzada l'any 1985.
4. Eduardo Leira i Damian Quero, "Operazione Siviglia: primo bilancio". *Casabella* núm.593.
5. El nombre total d'expositors ha estat de 94: 52 nacionals, 17 autonòmics, 8 de conjunts, 5 d'organismes internacionals i 6 de grans empreses. El nombre de visites ha superat en deu milions la xifra prevista. Les obres públiques més importants han estat: l'autovia de Granada, l'AVE, sis ponts, tres rondes i s'ha modificat la xarxa ferroviària, enterrant la via pel centre de la ciutat i construint una estació central.
6. op.cit., pàg.4.

